

Інна Спасибо-Фатеева

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-3447-1252>
isfateeva@gmail.com

УДК 347.191.2: 347.193.4: 347.728.3

ПРО МАЙНОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЗОБОВ'ЯЗАННЯМИ ДЕРЖАВИ

АНОТАЦІЯ. Тематика майнової відповідальності юридичних осіб і звернення стягнення на їх майно за борги засновників привертає увагу дослідників та фахівців, оскільки вона не лише безпосередньо стосується майнового стану юридичної особи, її учасників та кредиторів, а й позначається на цивільному обороті загалом. Одним із найважливіших аспектів цієї проблематики є відповідальність юридичних осіб, частка в статутному капіталі або акції чи навіть майно яких належить державі. Зокрема, це питання припустимості звернення стягнення на майно юридичної особи, майно якої перебуває в державній чи комунальній власності, за зобов'язаннями власника, тобто, відповідно, держави або територіальної громади. Особливого заго-стрення воно набуває в разі, якщо власником майна юридичної особи або частки в її статутному капіталі чи акцій (передусім, якщо вони становлять 100 % статутного капіталу) є іноземна держава.

Подібні проблеми виникали з приводу майнової відповідальності юридичних осіб України перед іноземними інвесторами, а також майнової відповідальності іноземної держави за зобов'язаннями юридичних осіб, зареєстрованих в Україні. При цьому одним із каменів спотикання є самостійна майнова відповідальність як одна з ознак юридичних осіб.

Метою статті є з'ясування можливості чи недопустимості притягнення до майнової відповідальності учасників (засновників, акціонерів) юридичної особи, зважаючи на її права на своє майно та права її учасників (засновників, акціонерів) на це майно, підстави цивільної відповідальності та враховуючи суперечливість їх законодавчого регулювання в Україні. Це має значення як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Результатами дослідження стало виявлення очевидних недоліків законодавчого регулювання майнових прав держави як засновника юридичної особи та прав юридичної особи на своє майно, особливо, якщо ними є господарське відання та оперативне управління, а також прав на майно господарських товариств, 100 % статутного капіталу або акцій яких належить державі (державних або національних компаній чи корпорацій). Відповідно, цим обумовлюється надання відповіді

на питання щодо можливості притягнення до відповідальності юридичних осіб за зобов'язаннями їхніх засновників, і навпаки.

Робляться висновки про: а) необхідність внесення змін до законодавства України не лише стосовно прав на майно державних та комунальних підприємств і установ, а взагалі змін їх організаційно-правової форми; б) послідовність додержання принципу недопущення відповідальності учасників юридичних осіб за борги останніх, і навпаки – юридичних осіб за борги учасників за винятком притягнення до відповідальності цих осіб за рішенням суду при встановленні недобросовісності їхніх дій.

Ключові слова: майнова відповідальність; держава; учасник (засновник, акціонер) юридичної особи; право на майно; право власності.

Однією з ознак юридичних осіб є самостійна майнова відповідальність. Тобто ані учасники (засновники, члени, акціонери) (далі – учасники) юридичної особи не відповідають за її борги, ані юридична особа не відповідає за борги своїх учасників. Звичайно, є винятки, якими охоплюється відповідальність учасників юридичних осіб приватного права (повного та командитного товариств, товариства з додатковою відповідальністю) та відповідальність держави або територіальних громад за зобов'язаннями юридичних осіб публічного права (державних і комунальних установ)¹.

Аспекти відповідальності юридичних осіб та їх учасників доволі різноманітні. Проблематику відповідальності юридичних осіб досліджували В. Примак, О. Подцерковний, Г. Єрмоменко, О. Нестерова та ін. І. Кучеренко, В. Кравчук, О. Кібенко та інші вчені присвятили свої наукові праці правовому режиму майна юридичних осіб. Правовий статус юридичних осіб, створених державою (юридичних осіб публічного права), ставав предметом дослідження О. Первомайського, І. Селіванової, В. Борисової, С. Іванова, Ю. Білоусова та ін. Натомість проблема, пов'язана з комплексом питань щодо відповідальності цих осіб за борги держави як засновника або звернення стягнення на їх майно, залишається злободенною.

Тематика майнової відповідальності юридичних осіб і звернення стягнення на їх майно за борги засновників заслуговує на увагу не лише внаслідок практичної затребуваності, а й із теоретичної точки зору. Останнє передусім стосується зв'язку цих понять, які інколи ототожнюються або вважаються різними. Яскравим прикладом цього є один із науково-практичних коментарів Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)², в якому при коментуванні ст. 32 стверджується про припустимість звер-

¹ Принаймні допоки в Україні такими розуміються.

² В Ротань (відп ред), *Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України*, т 1 (Інститут юридичних досліджень 2000) 294-6.

нення стягнення на майно юридичної особи, майно якої перебуває в державній чи комунальній власності, за зобов'язаннями власника (держави, територіальної громади), а при коментуванні ст. 33 ті самі автори висловлюють протилежну думку. В останньому випадку вони вважають за неможливе кваліфікувати як відповідальність юридичних осіб за боргами держави (територіальної громади) вилучення майна державного (комунального) підприємства, установи, організації з метою звернення на нього стягнення за зобов'язаннями держави (територіальної громади), 'оскільки при цьому лише реалізується право власності держави (територіальної громади) на майно, передане юридичним особам на правах повного господарського відання або оперативного управління'³.

У статті більшою мірою буде зосереджено увагу на практичних аспектах цієї проблеми, але із зазначенням теоретичних засад обґрунтування власного бачення їх розв'язання. Торкнемося проблем допустимості звернення стягнення на майно юридичних осіб різного правового статусу за боргами держави. Актуальність цього питання обумовлена необхідністю віднайдення джерел для виконання рішення Третейського суду в Гаазі (у справі ПТС № 2015-36) про стягнення 139 млн доларів та 20 млн доларів відсотків із Російської Федерації (далі – РФ) в особі Міністерства юстиції РФ як компенсації українським компаніям збитків за нерухоме майно, експропрійоване (відібране) в них у Криму⁴, оскільки РФ не має наміру добровільно виконувати це рішення. Таким джерелом погашення боргу РФ українські суди визнали майно РФ на території України, яким у судових рішеннях зазначено акції публічних акціонерних товариств (далі – ПАТ) “Промінвестбанк” та “Сбербанк Росії”, які належать, відповідно, державній корпорації “Банк розвитку та зовнішньоекономічної діяльності”, що є юридичною особою, створеною за законодавством РФ (далі – ДК “Внешкоеномбанк”), та Центральному банку РФ. Враховуючи обсяг статті, звузимо постановку завдання, обмежившись аналізом ситуації про допустимість вважати майном РФ акції ПАТ “Промінвестбанк”, яке є українською юридичною особою.

В ухвалі апеляційного суду міста Києва від 5 вересня 2018 р. (далі – Ухвала)⁵ наголошується на таких головних для вирішення цього завдання моментах:

- 1) боржником визнається РФ в особі Міністерства юстиції РФ;

³ Ротань (н 2) 294-6.

⁴ ‘Українські компанії виграли суд у Гаазі щодо компенсації Росією збитків за анексію Криму’ (Уніан, 10 травня 2018) <<https://www.unian.ua/politics/10110683-ukrajinski-kompaniji-vigrali-sud-u-gaazi-shchodo-kompensaciji-rosiyeyu-zbitkiv-za-aneksiyu-krimu.html>> (дата звернення: 13.11.2018).

⁵ Ухвала апеляційного суду м. Києва від 5 вересня 2018 р., судова справа № 796/165/2018 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76300778>> (дата звернення: 13.11.2018).

2) стягнення відбувається як компенсація за відповідне нерухоме майно позивачів, що відповідач незаконно експропріював;

3) ДК “Внешеконбанк” є основним акціонером ПАТ “Промінвестбанк”, через що стверджується, що держава РФ “володіє” ПАТ “Промінвестбанк” через свою ДК “Внешеконбанк”;

4) на території України є майно держави РФ, на яке може бути звернено стягнення на підставі рішення міжнародного суду.

Для оцінки цієї аргументації потребують аналізу законодавчі норми України та РФ, а також положення статутів ПАТ “Промінвестбанк” та ДК “Внешеконбанк”.

Правовий статус ПАТ “Промінвестбанк”

ПАТ “Промінвестбанк” є юридичною особою, створеною в формі ПАТ. Його правовий статус визначається загальними нормами ЦК України про юридичні особи та акціонерні товариства (далі – АТ), спеціальними нормами законів України “Про акціонерні товариства”⁶ і “Про режим іноземного інвестування”⁷ та нормами Закону України “Про банки та банківську діяльність”⁸, які мають ще більше спеціальний характер і стосуються лише банків. Цими нормами встановлюється сутність й ознаки юридичної особи загалом та банку, створеного у формі ПАТ, зокрема.

Основоположними засадами регулювання юридичних осіб та їх відповідальності за ЦК України є статті 80 та 96. Відповідно до ч. 3 ст. 96:

Учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом⁹.

Тобто:

– цією нормою регулюється лише відповідальність учасників *за зобов'язаннями юридичної особи*, або навпаки – відповідальність юридичної особи за зобов'язаннями учасників (засновників, членів, акціонерів);

– за загальним правилом, обидва ці суб'єкти не несуть взаємну відповідальність за борги один одного, за винятком, якщо установчими документами та нормами закону не передбачається інше.

⁶ Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>> (дата звернення: 13.11.2018).

⁷ Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 13.11.2018).

⁸ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2121-14>> (дата звернення: 13.11.2018).

⁹ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 . № 40-44. Ст. 356.

Наведене правило діє щодо всіх АТ, створених за українським законодавством, зокрема й банків:

– АТ не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. До нього та його органів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення акціонерами протиправних дій, крім випадків, визначених законом (ст. 3 Закону України “Про акціонерні товариства”);

– частина 3 ст. 58 Закону України “Про банки та банківську діяльність” не містить конкретизації з приводу відповідальності учасників банку, а є відсилочною (“Учасники банку відповідають за зобов'язаннями банку згідно із законами України та статутом банку”)¹⁰.

З наведеного випливає:

По-перше, ПАТ “Промінвестбанк” є власником і на нього поширюються всі норми, що регулюють право власності.

По-друге, українське законодавство регулює аспекти відповідальності юридичних осіб взагалі і банків зокрема, запроваджуючи ознаку самостійної майнової відповідальності банків та їх учасників/акціонерів. Винятків для учасників/акціонерів банку українські закони не містять.

По-третє, в наведених нормах ідеться про відповідальність за зобов'язаннями акціонерів, які можуть бути як договірними, так і недоговірними. Проте слід зазначити, що в будь-якому разі має бути наявним саме зобов'язання (власне) акціонера цього АТ/банку.

Акціонером ПАТ “Промінвестбанк” є ДК “Внешеконбанк”.

Правовий статус ДК “Внешеконбанк”

Як акціонер ПАТ “Промінвестбанк”, “Внешеконбанк” повністю підпорядковується законодавству України, зокрема й стосовно здійснення своїх корпоративних прав та виконання обов'язків. Водночас правовий статус ДК “Внешеконбанку” як юридичної особи встановлюється законодавством РФ, за яким його було створено і зареєстровано. Тобто з позицій українського права ДК “Внешеконбанк” є іноземною юридичною особою, на яку поширюються норми законодавства РФ – Цивільний кодекс, закони “Про некомерційні організації”¹¹, “Про банк розвитку”¹², відповідно до яких цей банк є некомерційною організацією та державною корпорацією.

Стосовно прав на майно ДК “Внешеконбанк”, то можна зазначити про таке. Згідно з Законом РФ “Про банк розвитку”, на підставі якого було створено цей банк, він є власником майна (п. 1.1 ч. 1 ст. 5), що

¹⁰ Про банки та банківську діяльність (н 8).

¹¹ О некомерческих организациях: Федеральный закон Российской Федерации от 12 января 1996 г. № 7-ФЗ <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102039064>> (дата звернення: 13.11.2018).

¹² О банке развития: Федеральный закон Российской Федерации от 17 мая 2007 г. № 82-ФЗ <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102114195&rdk>> (дата звернення: 13.11.2018).

визнає й Апеляційний суд міста Києва, в Ухвалі якого зазначається, що акції належать на праві власності ДК “Внешекономбанк”.

Натомість оскільки ДК “Внешекономбанк” є державною корпорацією, яка заснована РФ, то постає запитання: чи можна вважати майно, що належить цьому банку, державним?

Відповідь на нього неочевидна, оскільки, з одного боку, банк створено державою РФ із наділенням його державним майном та діє відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону РФ “Про банк розвитку” з метою сприяння в забезпеченні довгострокового соціально-економічного розвитку РФ. Тому й Апеляційний суд міста Києва висловився за те, що РФ *“володіє ПАТ “Промінвестбанк” через свою державну корпорацію Внешекономбанк”*.

З другого боку, у такому разі треба пояснити, як це узгоджується з двома устояними положеннями доктрини вчення про право власності та юридичні особи, а саме: а) не може бути двох власників на одне й те саме майно (крім правового режиму спільної власності); б) всі юридичні особи мають таку ознаку, як “майнова відокремленість”.

Відокремленість майна будь-якої юридичної особи полягає у тому, що, по-перше, це майно вже належить їй, а не особам, які її створили. По-друге, має бути визначено право, на якому юридичній особі належить це майно. Для його встановлення слід виходити із загальних засад регулювання права власності, відповідно до яких власник здійснює своє право згідно з законом, своєю волею, незалежно від волі інших осіб (ч. 1 ст. 316 ЦК України), на свій розсуд (ч. 1 ст. 319 ЦК України), вчиняючи щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону (ч. 2 ст. 319 ЦК України). Отже, власник може передати своє майно у власність створеній ним юридичній особі, яка, відповідно, стає власником цього майна. При цьому таке майно може використовуватися в підприємницькій діяльності (ст. 320 ЦК України). Оскільки усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав, то це стосується як суб'єктів приватного права (фізичних та юридичних осіб), так і публічного права (держави, територіальних утворень).

З цього випливає, що як фізичні та юридичні особи, так і держава й територіальні громади можуть виступати засновниками (учасниками, членами, акціонерами) юридичних осіб, наділяючи їх своїм майном, що переходить у їхню власність.

Враховуючи наведене, твердження Апеляційного суду міста Києва про опосередковане володіння державою РФ певним майном на території України видається непереконливим. Крім того, формулювання щодо володіння ПАТ “Промінвестбанк” є некоректним, оскільки володіти можна майном, а не особою. А з використаного в Ухвалі суду ви-

разу не очевидно, що мається на увазі: чи акції ПАТ “Промінвестбанк”, чи його майно.

Проблема ж полягає у тому, щоб віднайти достатньо вагомі аргументи на користь того, що майно ДК “Внешкономбанк” є майном держави РФ, а тому на нього може бути звернене стягнення за її боргами.

Про майнову відповідальність юридичних осіб

Щодо відповідальності юридичних осіб, то, за загальним правилом, є їх самостійна майнова відповідальність, яка вченням про юридичні особи підноситься у ранг їхньої ознаки. Виняток становлять передбачені законом організаційно-правові форми юридичних осіб та деякі випадки несення відповідальності їх учасників (засновників, членів, акціонерів) на підставі рішення суду. Прикладом останньої є застосування судами доктрини “проникнення за корпоративну вуаль”, що доводить неправомірні/недобросовісні дії осіб, які формують або впливають на прийняття рішень юридичними особами, якими заподіяно шкоду.

Згідно з ч. 2 ст. 5 Закону РФ “Про банк розвитку” ДК “Внешкономбанк” не відповідає за зобов’язаннями РФ, а РФ не відповідає за зобов’язаннями ДК “Внешкономбанк”.

У ситуації, що аналізується, не йдеться про протиправні/недобросовісні дії засновника ДК “Внешкономбанк” – РФ, якими завдавалися б збитки цьому банку. Тобто гіпотетично доктрина “проникнення за корпоративну вуаль” діяти не може (навіть у випадку, коли її застосовували б українські суди, хоча натепер таких випадків ще немає). Навпаки, проблема в тому, щоб оцінити аргументи стосовно притягнення до відповідальності не засновника банку за боргами банку, а банку за боргами засновника. Тобто вирішення цієї проблеми в площині *не вчення про юридичні особи, а права власності та його об’єктів*, на які може бути звернено стягнення за боргами власника.

Тому слід спиратися на вираз “власник відповідає всім своїм майном”. До речі, унормування такого підходу в книзі ІІ ЦК України, що регулює право власності, відсутнє, на відміну від регулювання зобов’язальних відносин. Тобто стягнення звертається *на майно боржника* (ч. 5 ст. 48 Закону України “Про виконавче провадження”¹³), яке належить йому, але може перебувати в інших осіб (ст. 53 цього Закону). В останньому випадку необхідно довести, що в цих осіб перебуває саме майно боржника. Якщо українські суди виявляють майно, яке належить РФ і перебуває в інших осіб, слід якраз аргументувати те, що право власності на це майно

¹³ Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1404-VIII <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>> (дата звернення: 13.11.2018).

має РФ, попри те, що майно перебуває в тієї чи іншої юридичної особи. Тож, знов-таки, необхідно довести, що ДК “Внешекономбанк” не є власником свого майна, а його майно належить на праві власності РФ.

Завдання доволі складне, оскільки задля цього довелося б нехтувати ст. 5 Закону РФ “Про банк розвитку”, відповідно до якої ДК “Внешекономбанк” є *власником* свого майна, зокрема коштів, переданих йому державою РФ. Тобто тим самим ми стикаємося із правовою конструкцією, коли держава та юридична особа, створена нею і наділена державним майном, є різними власниками. Чи сприймається ця модель відносин власності як суперечлива? На нашу думку, цього не вбачається, оскільки українські національні акціонерні компанії (далі – НАК) так само є власниками свого майна, а 100 % їхніх акцій належать державі. Тобто АТ або корпорація і його акціонери/засновники, які передали майно в оплату акцій, є різними власниками.

Право власності є непорушним (ст. 41 Конституції України¹⁴ та ст. 321 ЦК України). Всі власники є рівними і їх права захищаються на рівних засадах. Право власності захищається відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁵.

Всі підстави для обмеження права власності або його позбавлення мають передбачатися законом. Зокрема, це стосується відповідальності власників.

Звідси випливає:

По-перше, акції та майно ПАТ “Промінвестбанк” не належать РФ, оскільки його акції належать ДК “Внешекономбанку” як акціонеру ПАТ “Промінвестбанк”, а майно належить ПАТ “Промінвестбанк”, який є його власником.

По-друге, використовуючи правову конструкцію “право на акції” та “право з акції”, можна переконатися в тому, що вони збігаються й обидва ці права належать одному суб’єкту – ДК “Внешекономбанк”.

По-третє, РФ здійснює свої права засновника ДК “Внешекономбанк” не внаслідок наявності в неї речових прав на його майно (держава РФ не є власником майна ДК “Внешекономбанк”), а через інститут корпоративного управління.

По-четверте, у відсутність у держави РФ прав на акції ПАТ “Промінвестбанк”, що належать “Внешекономбанку” як його акціонеру, звернення стягнення на них неможливе.

¹⁴ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 12.12.2018).

¹⁵ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17 липня 1997 р. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535> (дата звернення: 13.11.2018).

З огляду на основоположні засади цивільної (майнової) відповідальності юридичних осіб, відповідно до яких вони не несуть відповідальності за зобов'язаннями своїх учасників (засновників, акціонерів), крім випадків, встановлених установчими документами та законом, слід виключити можливість такої відповідальності.

ЦК України та законами України “Про акціонерні товариства”, “Про банки та банківську діяльність” не передбачені винятки з цього загального правила, крім випадків, коли допускається відповідальність пов'язаної з банком особи за дії, передбачені ч. 5 ст. 58 Закону України “Про банки та банківську діяльність”. Спрямованість цієї норми полягає у *захисті майнових інтересів і прав самого банку та його кредиторів*.

У частині 6 ст. 126 Господарського кодексу України (далі – ГК України)¹⁶ передбачена субсидіарна відповідальність холдингової компанії у разі неплатоспроможності корпоративного підприємства. Спрямованість цієї норми така сама, як і у випадку з банками.

Отже, українське законодавство не містить норм, які допускали б можливість притягнення до відповідальності АТ за зобов'язаннями його акціонерів. Крім того, в справі щодо звернення стягнення на акції ПАТ “Промінвестбанк” у голову кута ставиться не зобов'язання його акціонера, а зобов'язання засновника одного з його акціонерів – держави РФ. Тобто простежується не прямий, а опосередкований зв'язок: ПАТ “Промінвестбанк” – його акціонер ДК “Внешкономбанк” – його засновник – держава РФ. Кожен із цих суб'єктів є власником свого майна і самостійним учасником правовідносин, зокрема й зобов'язальних, у яких він перебуває безвідносно до правового зв'язку з ПАТ “Промінвестбанк”. Підстав для твердження про те, що перший із цих суб'єктів може притягуватися до відповідальності за боргами третього – немає. Принаймні в цивільному праві України такі підстави відсутні.

Водночас слід згадати підхід Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який висловився за те, що унітарні підприємства та установи не мають інституційної незалежності від держави і діють як її органи, за дії яких несе відповідальність сама держава¹⁷. Аналіз цих справ свідчить, що ЄСПЛ вирішував проблему притягнення до відповідальності РФ за боргами державних підприємств/установ, тобто ситуація з точністю до навпаки. Утім, не можна стверджувати про недопустимість приміряти такі

¹⁶ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/>> (дата звернення: 12.12.2018).

¹⁷ Григорьев и Какаурова против Российской Федерации (Grigoryev and Kakaurova v. Russia): Постановление Европейского суда по правам человека от 12 апреля 2007 г. 13820/04 (2008) 8 Бюлетень Европейского суда по правам человека 85-92; Клецова против Российской Федерации (Kletsova v. Russia): постановление Европейского суда по правам человека от 12 апреля 2007 г. 24842/04 (2008) 10 Бюлетень Европейского суда по правам человека 80-5.

міркування до вимог про притягнення до відповідальності державної корпорації за боргами держави. Тим часом слід застерегти, що такі “перевертання”, все-таки не можуть запроваджуватися автоматично, а необхідно враховувати мету притягнення до відповідальності, правовий статус юридичної особи, яка фігурує в справі (чи то унітарне підприємство, установа, чи корпорація або АТ, акції якого належать державі), її права на майно та інші чинники.

Насправді питань виникає чимало, що доводять й інші подібні резонансні (і не лише) справи, в яких брала участь держава Україна, та які стосуються проблематики прав на майно юридичних осіб та їх майнової відповідальності. Можна переконатися у тому, що вже давно ця проблема потребує вирішення і на законодавчому, і на доктринальному рівнях. Звичайно, ми не можемо втручатися у законодавчу сферу інших держав, але українське законодавство, незважаючи на накопичення вагомих суперечностей, не реагує на них і на пропозиції щодо змін.

Передусім це стосується невизначеності правового статусу НАК та віднайдення місця його регулювання у законі поряд з іншими юридичними особами (а не як винятку), а також державних і комунальних підприємств та установ. Останні власниками не є і мають державне/комунальне майно, закріплене за ними на таких правах, які не відомі жодній правовій системі світу – це право господарського відання та оперативного управління. Будучи “родом” із радянських часів, ці права “обслуговували” доктрину єдиного непорушного права державної власності, відповідно до якої не допустимо було вважати державні підприємства власниками. “Переформатування” економічних відносин та запровадження зовсім протилежної доктрини рівності всіх власників потребувало поступового реформування державних і комунальних підприємств та їх прав на закріплене за ними майно. Однак, незважаючи на те, що з 1991 р. (початок реформи законодавства України як самостійної держави) до 2004 р. (коли набули чинності два кодекси – ЦК України і ГК України) минуло 13 років, у регулюванні цих видів юридичних осіб нічого не змінилося. Тобто проблема зберігається, як “бомба уповільненої дії”. Достатньо згадати справу з літаком “Руслан”, яка, до речі, демонструє дзеркально протилежну ситуацію з тією, що склалася з відповідальністю за борги РФ.

Мала місце схожа схема правовідносин, у яких перебувала держава Україна та державне підприємство, захищаючи свої права на майно, на яке було звернуте стягнення за боргами держави Україна за рішенням Федерального суду Канади від 23 грудня 2003 р.¹⁸. Цим майном був літак

¹⁸ ‘АНТК им. О. К. Антонова отозвал свой иск’ (Вечерний Харьков, 5 декабря 2005) <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/2854>> (дата звернення: 13.11.2018).

“Руслан”, який належав українському державному підприємству на праві господарського відання. Тобто його власником була держава України, і в цьому випадку у представників нашої держави було ще менше шансів довести, що на це державне майно не може бути звернене стягнення. Натомість українська сторона в спорі висувала аргументацію стосовно того, що державне підприємство, навіть *не власник*, не відповідає за борги держави.

Звичайно, на рівні вирішення кожної конкретної проблеми представники сторін судового спору відстоюють свої позиції за допомогою різних аргументів, які бувають і протилежними, коли цей представник діє в тих чи інших однотипних справах. Однак завданням учених є нелицемірний аналіз і загальні пропозиції щодо вирішення проблем, аналогічних для учасників будь-яких подібних ситуацій.

Висновки. Роблячи спробу віднайти шлях до вирішення окресленого вище завдання, слід зазначити.

По-перше, українське законодавство потребує змін задля визначення прав на майно державних і комунальних підприємств та установ і взагалі змін їх організаційно-правової форми. По-друге, при вирішенні спорів із приводу звернення стягнень на майно слід додержуватися норм законів, якими встановлені права на це майно, їх не допустимо нехтувати. По-третє, принцип недопущення відповідальності учасників юридичних осіб за борги останніх, і навпаки – юридичних осіб за борги учасників має зберігати свою дієвість у будь-яких випадках. Виняток становитимуть лише притягнення до відповідальності цих осіб за рішенням суду при встановленні недобросовісності їхніх дій. По-четверте, суддівський розсуд, покладений як підстава рішення суду, має ґрунтуватися на загальних засадах законодавства, додержанні його принципів та устояних правових доктрин. Якщо суд відходить від них, то це має бути переконливо обґрунтовано.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] 16 sichnia 2003 r. № 436-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/>> (accessed: 12.12.2018) (in Ukrainian).
2. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (accessed: 12.12.2018) (in Ukrainian).
3. O banke razvitija [On the Development Bank]: Federal'nyj zakon Rossijskoj Federacii [Federal Law of the Russian Federation] ot 17 maja 2007 g. № 82-FZ <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102114195&rdk=>>> (accessed: 13.11.2018) (in Russian).

4. O nekommercheskih organizacijah [On Non-Profit Organizations]: Federal'nyj zakon Rossijskoj Federacii [the Federal Law of Russian Federation] ot 12 janvarja 1996 g. № 7-FZ <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102039064>> (accessed: 13.11.2018) (in Russian).
5. Pro aktsionerni tovarystva [On Joint Stock Companies]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 17 veresnia 2008 r. № 514-VI <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17>> (accessed: 13.11.2018) (in Ukrainian).
6. Pro banky ta bankivsku diialnist [On Banks and Banking]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 7 hrudnia 2000 r. № 2121-III <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2121-14>> (accessed: 13.11.2018) (in Ukrainian).
7. Pro rezhym inozemnoho investuvannia [On the Regime of Foreign Investment]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 19 bereznia 1996 r. № 93/96-VR. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80>> (accessed: 13.11.2018) (in Ukrainian).
8. Pro vykonavche provadzhennia [On Enforcement Proceedings]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 2 chervnia 2016 r. № 1404-VIII <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>> (accessed: 13.11.2018) (in Ukrainian).
9. Protokol do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 17 lypnia 1997 r. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535> (accessed: 13.11.2018) (in Ukrainian).
10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40-44. St. 356 (in Ukrainian).

Cases

11. Grigor'ev i Kakaurova protiv Rossijskoj Federacii (Grigoryev and Kakaurova v. Russia) [Grigoryev and Kakaurova v. Russia]: postanovlenie Evropejskogo suda po pravam cheloveka [Judgment of the European Court of Human Rights] ot 12 aprelja 2007 g. 13820/04 (2008) 8 Bjuleten' Evropejskogo suda po pravam cheloveka 85-92 (in Russian).
12. Klecova protiv Rossijskoj Federacii (Kletsova v. Russia) [Kletsova v. Russia]: postanovlenie Evropejskogo suda po pravam cheloveka [Judgment of the European Court of Human Rights] ot 12 aprelja 2007 g. 24842/04 (2008) 10 Bjuleten' Evropejskogo suda po pravam cheloveka 80-8 (in Russian).
13. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu m. Kyieva [Award of the Appeal Court of Kyiv City] vid 5 veresnia 2018 r. u spravi № 796/165/2018 <<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76300778>> (accessed: 13.11.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

14. Rotan V (vidp red), *Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [Scientific and Practical Commentary to Civil Legislation of Ukraine]*, t 1 (Instytut yurydychnykh doslidzhen 2000) (in Ukrainian).

Websites

15. 'ANTK im. O. K. Antonova otozval svoj isk' ['O. K. Antonov Company Withdrew its Lawsuit'] (*Vechernij Har'kov*, 5 december 2005) <<https://vecherniy.kharkov.ua/news/2854>> (accessed: 13.11.2018) (in Russian).
16. 'Ukrainski kompanii vyhraly sud u Haazi shchodo kompensatsii Rosiieiu zbytkiv za aneksiuu Krymu' ['Ukrainian Companies Won the Hague Court Case for Compensation by Russia of the Damage Caused by Annexation of Crimea'] (*Unian*, 10 may 2018) <<https://www.unian.ua/politics/10110683-ukrajinski-kompaniji-vigrali-sud-u-gaazi-shchodo-kompensaciji-rosiyeiu-zbitkiv-za-aneksiyu-krimu.html>> (accessed: 13.11.2018) (in Ukrainian).

Inna Spasybo-Fatyeyeva

ON PROPERTY LIABILITY OF LEGAL ENTITIES
FOR OBLIGATIONS OF THE STATE

ABSTRACT. Issues pertaining to liability of legal entities at the expense of their assets and recovery of debts of their founders against assets of legal entities are in the focus of attention of researchers and experts, since along with having a direct reference to the property status of a legal entity, its members and creditors, they also affect civil commerce as a whole. One of the most important aspects of this scope of issues is liability of legal entities in which the State owns an interest in the authorized capital, or shares, or even some assets. In particular, this is a question whether it is admissible to seek recovery for obligations of a legal entity's owner at the expense of assets of the legal entity if its assets are in the State's or municipal ownership, that is, where the owner is the State or a territorial community. This question becomes particularly pressing if the owner of assets of a legal entity or an interest in its authorized capital or shares (particularly, if they constitute 100 % of the authorized capital) is a foreign State.

These issues arose with respect to liability of Ukrainian legal entities to foreign investors at the expense of the former's assets, as well as liability of a foreign State at the expense of its assets for obligations of legal entities registered in Ukraine. At the same time, one of the stumbling points is independent liability at the expense of assets as one of the features of legal liability.

The purpose of the article is to clarify whether it is possible or inadmissible to seek recovery at the expense of assets of the members (founders, shareholders) of a legal entity, given its rights to its assets and the rights of its members (founders, shareholders) to such assets, the grounds for civil liability and also given the inconsistency of legislative regulation of this issue in Ukraine. This is important in theoretical as well as in practical terms.

As a result of the study, the author revealed obvious shortcomings in the legislative regulation of property rights of the State as the founder of a legal entity and the rights of a legal entity to its assets, especially if such rights are that of economic management and operational control, as well as the rights to assets of business companies with 100% of their authorized capital or shares owned by the State (state-owned or national companies or corporations). Accordingly, this predetermines the answer to the above question whether it is possible to make legal entities liable for obligations of their founders, and vice versa.

The following conclusions are made: a) there is a need to amend the legislation of Ukraine not only with regard to the rights to assets of state-owned and municipal enterprises and institutions, but to their organizational and legal form in general; b) consistency of compliance with the principle of non-liability of legal entity members for debts of respective legal entities, and vice versa – non-liability of legal entities for debts of their members, except where these persons are made liable by a court decision when the unfairness of their actions is established.

KEYWORDS: property liability; member (founder, shareholder) of a legal entity; right to property; ownership right.